

ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проблематика конституційно-правової відповідальності набуває сьогодні все більшої актуальності як для теорії, так і для практики конституційного права, оскільки вона є ефективною гарантією охорони Конституції України. Без її послідовного вирішення важко говорити про розвиток конституційного права, адекватного потребам захисту прав і свобод людини і громадянина та побудові демократичної соціально-правової держави.

Наявні в Україні наукові дослідження як загальних (Л. Наливайко, В. Погорілко, В. Федоренко, О. Скрипнюк, Ю. Тодика, О. Батанов, О. Майданник, А. Червяцова та ін.), так і інституціональних (Л. Кривенко, О. Краснікова, О. Мельник, В. Полевий та ін.) проблем конституційно-правової відповідальності вказують на безсумнівну необхідність її легалізації на конституційному рівні як самостійного виду юридичної відповідальності.

Окремого теоретичного дослідження потребує проблема принципів конституційно-правової відповідальності — основоположних ідей, начал, які виражають сутність, природу і призначення конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Вони є першоосною конституційно-правової відповідальності та еталоном для формування законодавчої та правозастосовчої практики, адже відображають характеристики чинного конституційного законодавства, визначають тенденції його розвитку, служать своєрідним орієнтиром як при застосуванні законів та заповненні прогалів в правовому регулюванні, так і в судовій практиці.

В юридичній літературі теорія принципів конституційно-правової відповідальності не набула належного висвітлення. Недостатню увагу нормативній регламентації принципів конституційно-правової відповідальності приділяє і законодавець. Тому всебічне дослідження даної проблематики є вкрай важливим і актуальним для розуміння конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, її закріплення на конституційному та законодавчому рівнях, покращення стану її реалізації на практиці, а також для пошуку шляхів удосконалення даного інституту.

Законодавча регламентація принципів конституційно-правової відповідальності зумовлена рівнем правової культури та розвитку суспільства та залежить від визначеної конституцією моделі держави, конституційних основ організації та здійснення державної влади, конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також значною мірою від того, наскільки адекватне розуміння законодавцем внутрішніх закономірностей суспільних відносин і конституційно-правового регулювання.

Поняття принципів юридичної відповідальності повинно ґрунтуватися на загальному понятті принципу права. Під принципами юридичної відповідальності розуміють: ідеї, закріплені в системі норм матеріального права, що складають інститут юридичної відповідальності, які знаходять свій прояв у усіх субінститутах юридичної відповідальності [7, с. 12]; основоположні ідеї, які виражають сутність, природу і призначення інституту відповідальності, які містяться в законодавстві у вигляді норм, які визначають характер правового регулювання [1, с. 56]; відправні ідеї, які є інтелектуальними, духовними положеннями, що характеризують зміст, соціальне призначення, функціонування і розвиток юридичної відповідальності [2, с. 52]; загальні положення, які повинні стимулювати правомірну поведінку і направляти процес регулювання відносин, які виникають на основі правопорушень і застосування мір юридичної відповідальності [6, с. 134]; засіб, який стимулює або обмежує поведінку суб'єктів правових відносин [3, с. 7]; відправні ідеї, закріплені в чинному законодавстві, які характеризують сутність і зміст юридичної відповідаль-

ності та визначають її законодавчий розвиток і практику застосування [5, с. 299]; положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності як засобу гарантування і охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку [4, с. 506].

А. Штурнів, досліджуючи принципи конституційно-правової відповідальності за виборчі правопорушення, зазначив, що вони можуть бути визначені як загально визнані, універсальні, узагальнені начала, основоположні ідеї, установлення, які виражають об'єктивні закономірності, що відображають головні характерні риси, а також виділяють основний зміст даного різновиду юридичної відповідальності [8, с. 8].

На нашу думку, принципи конституційно-правової відповідальності — це основоположні ідеї, закріплені нормами конституційного права, які відображають сутність, призначення і зміст конституційно-правової відповідальності та закономірності її розвитку та реалізації.

Принципи юридичної відповідальності володіють власною юридичною природою, оскільки в них в концентрованому вигляді виражається сутність юридичної відповідальності, визначаються тенденції розвитку як самої системи норм, які передбачають юридичну відповідальність, так і практики її застосування. Вони вказують законодавцю, правозастосовнику, особі єдино можливий варіант поведінки, відступ від якого може тягти юридичну відповідальність [5, с. 300]. Принципи конституційно-правової відповідальності можуть бути як безпосередньо закріплені в законодавстві, так і можуть впливати із змісту конституційно-правової відповідальності. Кожний принцип може бути сформульований у законодавчому акті як норма права, але найчастіше принципи проявляються як сукупність норм.

Оскільки конституційно-правова відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, вона ґрунтується на загальних принципах юридичної відповідальності. Принципи конституційно-правової відповідальності тісно взаємопов'язані і взаємообумовлені та складають єдиний комплекс, який забезпечує цілісність інституту конституційно-правової відповідальності. Дотримання одного принципу сприяє реалізації інших і, навпаки, порушення будь-якого принципу негативно впливає на реалізації інших. Тільки у взаємодії принципи здатні виконати свої функції і призначення, адекватно відобразити закономірності конституційно-правової відповідальності.

До основних принципів конституційно-правової відповідальності відносять: принципи справедливості, гуманізму, законності, невідворотності, винності діяння. Розглянемо їх детальніше.

Принцип справедливості конституційно-правової відповідальності є системоутворюючим принципом, оскільки ґрунтується на принципах рівності, поваги і захисту прав і свобод людини і громадянина, відповідності правових норм моральним нормам, категоріям розумності і добросовісності. Встановлення конституційно-правової відповідальності повинно бути справедливим і відповідати всім критеріям справедливості як морально-правової категорії.

Зміст принципу справедливості юридичної відповідальності розкривається також через принципи законності, індивідуалізації, невідворотності діяння. Юридична відповідальність справедлива, якщо вона законна, невідворотна, індивідуалізована та настає за винні діяння [2, с. 12].

Принцип справедливості конституційно-правової відповідальності полягає в тому, що міри конституційно-правової відповідальності мають відповідати ступеню суспільної небезпечності, тяжкості діяння, обставинам його вчинення та особливостям суб'єкта, до якого застосовуються конституційно-правові санкції, наслідкам правопорушення, а також в тому, що не допускається зворотна сила закону, який встановлює відповідальність. Так, відповідно до ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Конституційно-правова відповідальність буде ефективною лише тоді, коли суб'єкт відповідальності персонально визначений. Так, згідно з ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Принцип справедливості також означає, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України). Навіть при самому ретельному дотриманні всіх принципів юридичної відповідальності вона виявиться несправедливою, якщо правопорушник у

точній відповідності із нормами чинного законодавства підданий надзвичайно суворій, або, навпаки м'якій санкції. Тому в основі справедливої відповідальності лежить дотримання законодавцем принципу відповідності правопорушень і санкцій.

Значну роль при реалізації конституційно-правової відповідальності відіграє принцип гуманізму. Він ґрунтується на конституційному визнанні в Україні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Сутність його полягає в недопустимості законодавчої регламентації та застосування мір конституційно-правової відповідальності, які принижують честь і гідність особи, спричиняють їй фізичні страждання, порушують її права і свободи.

Основу принципу гуманізму складають норми ст. 28 Конституції України, які визначають, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Це в повній мірі узгоджується з міжнародними стандартами та відповідними положеннями Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенцією ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, а також Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод.

Проявом принципу гуманізму є також недопустимості зворотної сили закону, який обтяжує відповідальність. При призначенні конституційно-правових санкцій мають враховуватись пом'якшуючі обставини і мотиви правопорушення, щиросердне каяття особи тощо.

Принцип законності конституційно-правової відповідальності означає, що її підстави та санкції завжди мають бути прямо встановлені законом і вона повинна застосовуватись у повній відповідності з вимогами чинного конституційного законодавства. Конституційно-правова відповідальність застосовується лише за діяння, яке передбачене законом як протиправне, якщо цей закон вступив у законну силу та його зміст оприлюднено. Не може розглядатися підставою конституційно-правової відповідальності порушення будь-яких політичних та моральних норм, якщо вони не знайшли відповідного закріплення у нормах конституційного права. Реалізація конституційно-правової відповідальності та застосування конституційно-правових санкцій повинно здійснюватись у встановленій процесуальній формі, яка гарантує забезпечення прав і законних інтересів осіб, які притягуються до конституційно-правової відповідальності.

Конституційно-правова відповідальність застосовується тільки за вчинений конституційний делікт. Застосування конституційно-правової відповідальності, яке ґрунтується тільки на одному припущенні про можливе порушення у майбутньому, суперечить інтересам захисту прав і свобод людини і громадянина.

Конституційно-правова відповідальність настає лише за винне протиправне діяння. Особа вважається невинуватою у вчиненні правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку. Конституційно-правова відповідальність повинна застосовуватись лише компетентним органом або посадовою особою.

З принципом законності тісно пов'язаний принцип невідворотності настання конституційно-правової відповідальності, сутність якого полягає у забезпеченні дієвості конституційного права, ефективності його впливу на конституційно-правові відносини та їх суб'єктів. Основний зміст принципу невідворотності розкривається в тому, що будь-яке правопорушення повинно бути своєчасно виявлене, встановлений винний у його вчиненні суб'єкт і притягнений до мір відповідальності у передбаченому законом порядку. Важлива не суворість покарання, а його невідворотність, всі протиправні діяння повинні розкриватись, а винні у їх вчиненні повинні нести відповідальність, незалежно від свого службового і матеріального стану та інших обставин.

Важливим принципом конституційно-правової відповідальності є принцип винності діяння. Його зміст полягає в тому, що суб'єкт підлягає конституційно-правовій відповідальності і до нього застосовуються передбачені законом конституційно-правові санкції тільки за ті порушення, щодо яких встановлена його вина (у формі умислу або необережності). При цьому необхідно, щоб особа діяла на основі свободи волі, тобто у неї була можливість вибору варіанту поведінки. Якщо така можливість була відсутня і особа діяла під впливом фізичного або психічного примусу, то у даному випадку немає вини і відповідно немає й правопорушення. Особливістю конституційно-

правової відповідальності є специфіка встановлення вини індивідуальних і колективних суб'єктів конституційно-правової відповідальності.

Виділяють також і інші принципи юридичної відповідальності: принцип доцільності, індивідуалізації покарання, недопустимість подвоєння покарання (А. Шабуров), визначеність, відповідність застосування мір юридичної відповідальності конституційно гарантованим правам і свободам громадян і інших осіб (М. Вітрук), обґрунтованість, змагальність процесу, право на захист особи, притягненої до відповідальності, доцільність (О. Лейст), офіційність та публічність (Т. Заметіна), рівності перед законом, право на судовий захист і судове оскарження (О. Штурнев), відповідність правопорушення та покарання, своєчасність відповідальності, принцип доцільності, правової регламентації (С. Бобровник) тощо.

Принципи конституційно-правової відповідальності визначають її функціонування. Всі функції конституційно-правової відповідальності повинні відповідати її принципам. Відступ від них може призвести до негативних результатів: підриву авторитету органів державної влади, правового нігілізму та формуванню неповаги до законів тощо.

Отже, дослідження принципів конституційно-правової відповідальності є актуальним напрямом сучасної науки конституційного права, метою якого є формування цілісної концепції конституційно-правової відповідальності, удосконалення її законодавчої регламентації та ефективній реалізації на практиці.

Використана література:

1. *Базылев Б. Т.* Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б. Т. Базылев. — Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. — 120 с.
2. *Мироненко М. Б.* Принципы юридической ответственности в системе принципов права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория права и история права и государства; история правовых учений» / М. Б. Мироненко. — Саратов, 2001. — 26 с.
3. *Рагузина О. В.* Гуманизм и справедливость юридической ответственности в публичном и частном праве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Рагузина. — Саратов, 2001. — 193 с.
4. *Теорія держави і права.* Академічний курс: [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
5. *Хачатуров Р. Л.* Общая теория юридической ответственности: [монография] / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. — 950 с.
6. *Хачатуров Р. Л.* Юридическая ответственность / Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян. — Тольятти: Международная академия бизнеса и банковского дела, 1995. — 200 с.
7. *Чураков А. Н.* Принципы юридической ответственности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория права и история права и государства; история правовых учений» / А. Н. Чураков. — Волгоград, 2000. — 20 с.
8. *Штурнев А. Е.* Принципы конституционно-правовой ответственности за избирательные правонарушения / А. Е. Штурнев // Академический юридический журнал. — 2003. — № 1(11). — С. 8–18.

Батанова Н. М. Принципы конституційно-правової відповідальності.

У статті досліджуються теоретичні проблеми принципів конституційно-правової відповідальності. Визначається поняття принципів конституційно-правової відповідальності, виділяються та характеризуються їх основні види.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, принципи конституційно-правової відповідальності, юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності.

Батанова Н. Н. Принципы конституционно-правовой ответственности.

В статье исследуются теоретические проблемы принципов конституционно-правовой ответственности, выделяются и характеризуются их основные виды.

Ключевые слова: конституционно-правовая ответственность, принципы конституционно-правовой ответственности, юридическая ответственность, принципы юридической ответственности.

Batanova N. The Principles of the Constitutional and Legal Responsibility.

There are researched theoretical issues of constitutional and legal responsibility principles.

The concept of principles of constitutional and legal responsibility as fundamental ideas of constitutional law that reflected the nature, purpose and content of the constitutional and legal responsibility and patterns of its development and realization is defined. The basic principles of constitutional and legal liability include: principles of justice, humanity, legitimacy, inevitability, guilty of an act.

The study of the principles of constitutional and legal responsibilities are important direction of modern science of constitutional law, which aims at developing an integrated concept of constitutional and legal responsibility, improvement of legislative regulation and effective implementation in practice.

Key words: constitutional and legal responsibility, principles of constitutional and legal responsibility, legal responsibility, principles of legal responsibility.